

1. Jazyk Čechů na Ukrajině

České osídlení na území současné Ukrajiny je soustředěno především na Volyni, v bývalé Kyjevské oblasti (v okolí Žytomyru) a na jihu Ukrajiny v Mykolajivské (obec Bohemka) a Zaporožské oblasti (obec Čechohrad, dnes Novhorodkivka).

V tomto příspěvku přiblížíme jazyk ukrajinských Čechů na příkladě obcí Malá Zubovština a Malinovka v okrese Žytomyr, jejichž nářečí bylo zevrubně popsáno v monografii *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*.¹

Jazyk příslušníků české menšiny na Ukrajině je zajímavý především svou archaičností, konkrétně zachováním starobylých nářečních znaků, které na mateřském území v průběhu 20. stol. vlivem nivelizace tradičních nářečí z velké části ustoupily. Jazyk obyvatel zkoumaných českých obcí, vlastně českých jazykových ostrovů na Ukrajině, si zachoval výrazné rysy svého východočeského původu. Autoři zmíněné monografie dokonce dokázali na základě jazykové analýzy zpřesnit oblast, odkud byly obě obce osídleny – v případě Malinovky východisko osídlení nebylo přesně známo, díky rozboru jejího nářečí se ho podařilo lokalizovat do Vysokomýtska a Orlickoustecka, v případě Malé Zubovštiny se potvrdilo jako východisko osídlení Hradecko.

V souladu s pojetím použité monografie představíme jednotlivé hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální jevy nářečí Malé Zubovštiny a Malinovky podle jejich rozšíření na území Čech od nejrozšířenějších (vlastních většině českých nářečí v užším smyslu), přes jevy příznačné pro větší nářeční celky (nářečí středočeská a severovýchodní) po jevy omezenější až úzce lokální (např. jen východočeské, nebo vlastní jen východočeskému okrajovému úseku). Zvláště upozorníme na jevy podmíněné více než stoletým kontaktem s ukrajinštinou.

1.1 Fonetika

1.1.1 Rysy společné pro většinu vlastních českých nářečí

- *í za é: dobrí mlíko*
- *ej za ý: starej mlejn*
- *protetické v: von, vokno*
- *výslovnost sh jako sch: schod'it, scháňet*
- *zánik –l v přičest minulém činném: nes, ved, řek*
- *ou za ú-: ouroda*

1.1.2 Rysy středočeské a severovýchodočeské

- *ej i po s, z, c: cejtít, sejtko*
- *krácení í v koncove: staveňi, s chuťi*
- *krácení í ve slovtvorných příponách: králik, mňesic, taťinek, hrňiček*
- *v kmeni jednotlivých slov (pod'ivat se, ut'ikat, řikat)*

---

1 JANČÁKOVÁ, J.; JANČÁK, P.: *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*, Acta universitatis Carolinae, Philologica, Praha 2004.

- krácení –u v G. pl: *deset roku*
- dloužení kmenové hlásky u sloves u substantiv: *pěři, léžet, póle, hůřet, strúna, pívo, dvěře, večěře, céra*

1.1.3 Rysy severovýchodní

- obouretné w (prauda, *kreu, zrouna, Zuboučina, Malinouka, Kijeu, ale i wona, wjedro, kráwa* – zejména v Malinovce) – archaismus podpořený ukrajinskou výslovností
- iniciální i: *inej, iskra*
- depalatalizace ve skupinách *bě,pě, vě, mě: smejou se, vod zeme, voňi stavej*
- krácení í v koncovkách sloves a substantiv: *je starši, von prosi*
- krátkost v základech *hrat, hruda, cht'et*
- délka v základech slov: *kúťe, páta, šístej, dúle, kúsa, rúsa*

1.1.4 Nepravidelné fonetické změny

- kontrahovaný tvar minulého příčestí *d'ál z dělal*
- *hlibokej, hlejpká* (překvapivě, v Čechách doloženo jen na jihozápadě)
- příčestí minulé: *vid'al, hořal, držal, běžal, mlčal*
- výslovnost geminát *nn*, disimilace *dn*: *kamednej, dřevednej, hoňňe, najennou*
- výslovnost znělých konsonantů na konci slova: *má hlad, já je neved, takowej dub* (v Zubovštině)
- zachování znělých na styku slov: *diž už led nebil*
- změna *gd-* v *hd-* - dnes v sčes. oblasti nedoložená
- progresivní asimilace *h* typu *pět choďin*
- změna *-ct* na *st* v číslovkách: *jedenást, dvanást...*

1.2 Tvarosloví

1.2.1 Rysy společné pro většinu vlastních českých nářečí

- koncovky I.: *-ama, -ema, -ma: s klukama, nůšema*
- vyrovnání N. pl. adj. a zájmen: *ti dobrí kluci, holki, rohliki*
- vynechání pomocného slovesa v 1. os. sg. a pl. při zájmeném podmětu: *já šla, my nemohli*

1.2.2 Rysy středočeské a severovýchodo

eské

- splynutí N. a A.: *pro kluci, pro hoši, Češi si brali jen Češi*
- vlivem ukrajinštiny i *naše dědečki bili vocat'*
- přívlastňovací adj. *tatinku, tatinkovej*
- délky v některých zájmených tvarech – *mí, ví, k ním, s níma: abych mohla s níma spívat, mí malí sme byli doma*
- zájmenné tvary *tech, tem, tema: do tech sklenic, tak to tam tem slepicim a tem prasatum nosila, s tema dětma, pod tema stromkama*
- tvar *seš* místo *jsi*: *seš špinavej, seš tam*
- příklonný morfém –s: *dals mu to, neměls to dělat, česala ses*

1.2.3 Rysy severovýchodočeské

- -oj ve 3. a 6. pádě životných maskulin: *šla g doktoroj, po dědečkoj*
- v ukrč. se vyskytuje i u neživotných (to na území Čech není): *na talířkoj, k tomu stromoj, při chlívoj*
- koncovka –em v typu starosta: *s tátem, s Vláděm*
- koncovka –ej v 7. sg. měkkých feminin: *z nohavicej, s kostěj, krvej, nat studněj, černou nitěj, kastrolek držíš s kašej*
- plurálové tvary G. *husejch, D. husejm, L. husejch*
- analogicky změkčené zakončení slovního základu v pl. životných maskulin (v Malinovce): *hošu, hošum, hošima: pjed hošu, šest klucu, tam bilo tolika vojácu zabitejch, v Kopidlne je jich taki hodně, Češu z Malinouki, s tejma Češima, tolik roku žil mezi tejma Ukrajincima, přijeli rázem ze Zubovácima*
- přechod substantiv k měkkým typům: *deň, tejdeň*
- *f kúlňi, mňel tam takovou kúlňi na dřevo*
- -ej v G., D. a L. sg. adjektiv a zájmen žen. rodu: *u tej dobrej, k tej dobrej, vo tej dobrej, z jednej strani, f takowej welikej dříži*
- analogické plurálové koncovky –em, –ech, –ema u tvrdých adjektiv (*dobrech, dobrem, dobrema*): *pár starech kamenu, U Novákovech, bohatem lidem, f tech starech kňiškách*
- zvláštní tvary 2. stupně *vostři (ostřejší) a mokři*
- koncovka D. pl. –om ve jménech rodinných: *k Novákom, k Novotnom*
- Zubovština: *tam žijou Horskiho, Novotniho, u Horskejch*
- Malinovka: *u náz bili Novotnovi, Kopeckovi, Zářeckovi, u Novotnu*
- u zájmen v D *mně: dej mně to, to mně koupila maminka*
- tvary zájmen: *tejch, tejm, tejma, našejch, našejma*
- *s tím, na tím, s jednim, na jednim* (důsledně v Malinovce, v Zubovštině jen jako varianta k běžnějším tvarům *s tím jedním* apod.)
- u sloves v 3. os. pl. uniformní koncovky –ej, –aj: *prosej, dělaj*
- větší množství sloves se časuje podle 1. třídy: *kráva žvejče, slepice kokodáče, žába kváče, kulže*
- rozkazovací způsob: *řeknite, sednite si, pošlite*
- –uvat místo –ovat: *kupuvat, kupoval* (dnes zaznamenáno ze SV Čech jen v Podkrkonoší a na Zábřežsku), mohlo být podpořeno obdobným stavem v ukrajinštině
- obě obce se liší v podobě přičestí – Zubovština: *mám vařino*, Malinovka: *mám uvařeni, nebilo zamčeni, uš je vimláčení* (okrajové úseky severovýchodní a Kladský).
- jednotlivé odlišné tvary:
  - *može* (vedle *muže*), inf. *d'it* (jít), *pomohat* (v Malinovce)
  - *pozdějc* (Zub.) × *pozděj* (Mal.)
  - *dneska* (Zub.) × *dneskej* (Mal.)

1.3 Slovní zásoba

1.3.1 Slova charakteristická pro severovýchodočeskou oblast

hoch, mičuda, rulik (cop), hrnek (květináč), vobuj (obuv), handra, pšence, psouská bouda, řád (hřad, bidlo)

1.3.2 Slova charakteristická pro východočeskou oblast

škaredit se (mračit se), *chudopka* (sedmikráska), *kvítka*, *kácet strom* (proti střč. a jz. *porážet strom*), *zdělat* (sundat) v Malinovce, *prouřislo* místo rozšířenějšího českého *pobříslu*, *trhat ovoce* (místo *česat*), *charpa* místo *chrpa*;

1.3.3 Slova charakteristická pro východočeskou oblast okrajovou (jen v Malinovce)

škrabán (škraloup), *družice* (družička na svatbě), *klouhat se* (klouzat se), *dásno* (dáseň), *šmerkust* (pomlázka - zvyk), *žilka* (pomlázka – svazek prutů), *mlíčák* (pampeliška), *zajc* (králík) a slova přesahující na východ Čech z Moravy – v Malinovce *děcko*, *pecen chleba*, *posejpáni* (drobenka na koláče), *stolice* (židle), *šeří se* (rozednívá se), *je škarede* proti *je vošklivo*, *zámňeťe* (zavěje) aj.

1.4 Vliv ukrajinštiny

1.4.1 Ve fonetice

- nenáležitě prodlužování přízvučné slabiky vlivem ukrajinštiny: *pjéknej*, *žéncka*, *čerstvi*, *stárši*
- *šť* nahrazeno skupinou *šč*: *ešče*, *ščípalo se dříví*
- *g* v cizích slovech nahrazeno *h*: *briháda*, *kilohram*, *haráž*, *Hruzie*, *Ehipt*

1.4.2 V syntaxi

- přejímání spojek: *i – a*, *a – ale*, *bo – protože*, *abo*, *či*, *nebo* - nebo, *choť* – i když
- přejímání cizích vazeb – *já sem d'ál řidičem*, *je starší za nás*, *žili proti nás*
- vazba s infinitivem účelovým – *přišla*, *abi to uklid'it*; *wstával v půl šestej*, *abi tu kráu vihnat*

1.4.3 V lexiku

pojezd (vlak), *apťeka* (lékárna), *chazjajnovat* (hospodařit), *kukuruza* (kukuřice), *inďuk* (krocan), *tuman* (mlha), *brechat* (lhát), *mizinec* (malíček), *prostiň* (prostěradlo), *lalka* (panenka)

2. Jazyk Čechů v Rusku

Tradiční české komunity na území Ruské federace existují jednak na jihu jeho evropské části, v Krasnodarském kraji, v podhůří Kavkazu v okolí Novorossijska a Anapy, jednak na západní Sibiři v povodí Irtyše v Omské oblasti v okrese Kalačín. Češi se v oblasti Černomořského okruhu a Kubanské oblasti Ruské říše usazovali v letech 1868 – 1900 a založili několik nových vesnic – Kirillovka, Mefodijevka, Glebovka, Borisovka, Vladimirovka, ostatní byli posláni do Džugby u Tuapse. Dodnes se čeština zachovala ve dvou obcích – Kirillovka a Varvarovka (spojena s Pavlovkou v 60. letech 20. st.). Počet aktivních mluvčích je odhadován na 20-25 osob, narozených od 20. do 50. let 20. st. (stará a střední generace).

První čeští přistěhovalci připluli do Novorossijsku v r. 1869 z Oděsy. Pocházeli pravděpodobně z jihozápadních Čech, o čemž svědčí jednak jejich dialekt, jednak vzpomínky současných Čechů, že jejich předci přijeli z okolí Plzně a Českých Budějovic. Možná se k nim připojila i skupina Čechů, kteří se od r. 1962 pohybovali po souši přes Ukrajinu a založili Čechograd (dnes Novhorodkivka u Melitopole, Zaporožská oblast), z pozdější doby existuje i

doklad od baptistického kazatele Jana Nepraše, rodáka z této české kolonie, jenž r. 1910 píše, že 50 rodin odjelo z Čechohradu do Ameriky, na Kavkaz a na Sibiř. Čechohradští Češi byli naopak z východních Čech, Jan Nepraš zmiňuje, že jižní proud, jenž osídlil Krym a jih Ukrajiny vyšel z Ústí nad Orlicí, Litomyšlska a Vysokého Mýta. Jazykově se to v češtině pod Kavkazem neodrazilo, stejně jako se neprojevil moravský původ části ruských Čechů. Podobně jako na Volyni zde tedy vznikl jednotný úzus, který se shodoval s nářečím dominantní složky osídlení.

Češi na západní Sibiři žijí ve třech vesnicích – Repinka, Novohradka a Voskresenka v okrese Kalačín v Omské oblasti a v Omsku. Příjezd Čechů na Sibiř v roce 1911 byl spojen s politikou vlády P. A. Stolypina, která se snažila o rozvoj zemědělství ve východních oblastech. O existenci české komunity na Sibiři se zmínil v roce 1925 S. Klíma, který psal, že přestěhovalci z Čechohradu založili poblíž Omska obec Novohrad. Všechny tři vesnice zmiňuje v práci z r. 2003 etnolog Z. Uherek, jenž předpokládal, že Češi sem přišli kolem r. 1903 z Volyně, a odhadoval jejich počet v současné době na 150-200 osob. Při sčítání obyvatel r. 2010 se 86 lidí z těchto obcí přihlásilo k české národnosti.

Výzkumné expedice k Čechům na severní Kavkaz a západní Sibiř vedl v letech 2009-2012 docent Ruské státní humanitní univerzity S. S. Skorvid (jeho hlavní publikace o našich krajanech v Rusku uvádíme seznamu použité literatury).

2.1 Rysy jihozápadních českých nářečí v mluvě obyvatel Kirillovky

2.1.1 Fonetika

- délky ve slovech *šístej, sídmej, vúsmej* (*f sedumdesát vúsímim, f padesát sídímim roku, f třicet šístim roce*),
- krátkost ve slově *chtět*
- *voňi mňeli modz hodňe pčal* (*fčala*)
- *ej < ý: bejt* (*ale cítit*)
- redukce *i* ve slově *byl* (*bəl*)
- lexikalizovaná záměna *d* a *r* ve slovech *děrek, svarba*,
- výslovnost *mj* nebo *mʹ* – *ve mjestě, v domje*,
- *g > h* v zájmenech *hdo, hde, hda*,
- zjednodušení skupin souhlásek na hranici slova: *hdij se vrátil, pojtrhnul*

Některé fonetické jevy vznikly vlivem jazykového okolí, tzv. balačky (ukrajinsko-ruský smíšený kód):

- otevřené *i*
- skupina *šč* za *štʹ*: *ešče*
- *h* místo *g* v cizích slovech: *fotografíroval, vahoni; koho mohli, uspjeli, vodvezli do Hermanije*

2.1.2 Morfologie

- tvary imperativu *poproš, votpušte, řekňite, nejdʹite*
- Gen. pl. s koncovkou *-ích*: *měl hodňe koňích, kitek i rúžích natrhala, devět dʹetích měli*
- koncovka *-ej* v G., D. a L. adjektiv a zájmen ž. r. – *z jednej strany, v tej strážii*

- přivlastňovací adjektiva s ustrnulým tvarem sg. neuter: *dědovo bratr, fotky tatinkovo, tátovo mojeho sestra*
- rodinná jména *Bartošú Marie, Koželuhú Kuba, Bačků Jouza, Ružičků, Kabrdu*

Vlivem ruštiny (příp. balačky):

- splynutí N. a Ak. pl. životných maskulin: *a uš vnuki, tak taki... uš máloco rozumí i nemluví, a pravnuki teprv; mezi Češima, jak nalítli naše samoloti ruskí, načali bombyti N'emci, N'emci utíkali hdo kam*

2.1.3 Slovní zásoba

příitel (příbuzný), húdě (děvče), bajzík (pes), stonavej (nemocný), vjetle (větev)

2.2 Rysy severovýchodních českých nářečí v mluvě Čechů na západní Sibiři

2.2.1 Fonetika

- obouretné w: *dřiu, pṛun'i, mladi d'eu*
- *atka, von // won*
- *ej i po sykavkách: lesejk, vozejček*
- zkrácení dlouhých *í, ú: pjet klucu, devjet lid'i; f štiricatim roku; taťinek, kmotři*
- *ek, s koši*
- *kem; mlíko, jíst*
- *hdo, hde... (// gdo, gde...)*
- skupina *dn* na místě *nn*: *dřevjednej, Мария падна* (z české modlitby zapsané cyrilicí)
- nepravidelné změny: *pismi*
- *ka, korovlat, levorver, svarba*

2.2.2 Morfologie

- *-oj* ve 3. a 6. pádě životných maskulin: *mladimu klukoj, d'ede*
- *koj říkali Antoš, po taťinkoj bila Janderova*
- *-em* v I. maskulin typu předseda: *Aneška z Honzem; s Frantem Přibilovim*
- *-u* v G. pl. neuter: *dvanadz d'e'u; vid'ite / kolik menu ma*

2.2.3 Slovní zásoba

družice (družička), kvítka, šerednej, hrubá (těhotná), zd'elat (sundat), šmrkustovat (švihat pomlázkou)

2.3 Ukázka²

Kirillovka, Ruská Federace, Krasnodarský kraj, okolí Novorossijska

Vyprávěli Božena a Leonid Růžičkovi (Ружечко)

(Neměli byste chuť si zavzpomínat, jak se tady dřív žilo? A jak to tady vůbec za

² Části přepisu nářečního textu *О чехах в Кирилловке в прошлом и в настоящем*, СКОРВИД, С. С.; ТРЕТЬЯКОВА, И. В.: «Тут жил Кирилл, а там - Мефодий...», или Чехи под Новороссийском // Язык. Сознание. Коммуникация. Вып. 38. М., 2009. S. 52–54.

alo?)

B: No, mi už taki ... <toho moc> nevíme, a jak naše rodi e viprávjeli trošku, neco si pomatujem... jak von'i sem přijeli a jak se tadi rozpoložili, jak tadi visekávali les a stavjeli si ti palátki, a pak... A dit' von'i sem přijížd'eli na furách, na kon'ích, s Čech jeli, aha ... no a potom už si sem vzali sví... jak se říká, rodinu po

eski, jo... Aha... nu, tadi si na

ali stavjet, tenkrát, jak... co to bilo za vlast, v tem roku...

Von'i nařezávali, kerej tadi cht'el se poselit, tak fšem nařezávali takoví kouski zemn'e, vot – i hori, i les... to fšecko jako to šlo aš semhle n'íš, do Cemdolini, vot. Aha, nařezávali... lid'i mn'eli i les svúj, i mn'eli tadi pole, tadi seli – tam pšen'ici a fšecko takovi si seli, mn'eli potom krávi a mn'eli... nu f chazajstvje takoví fšecko, aha... Nu, žili si p'ekn'e, protože mn'eli fšecko sví. (V)on'i si to vid'elávali a mn'eli. Stavjeli si domi, no a stavjeli si modz dlouho, a pro

– na to nemn'eli pen'íze anebo třebas les nebo neco – nevim.

Nu, tam je hora, hde lámal kamen, a takovej velkej, tvrdej kamen. Von ten kamen ho tam lamali lid'i a vozili si to sem, nu nejspíš to kupovali, to já taki nemůžu říct, aha ... Nu i stavjeli si tadi staven'i kamenní a pak d'elali takoví vepřáki z hlíni [...] to je z hlíni ud'elání, ze slámou to míchali, a s ulice je kamen tendle tvrdej... Tak voni už ti domi stojej kolik let... Já nevim, náš tenhle dům, nu tendle ne, mi sme žili tudle, hde je ta střecha veliká ... v dvacet sidmím roku... tadi nařízli zém i (v) dvacet sidmím roku si stavjel... A túle naproti f sedumnáctím – sedumnáctej, jo? – a dál, taki tam Kabrdú, a Chalupú, a Luzumu... nu, hdo jak moch, i vosumnáctím, i sedumnáctím, i dvacátím, v dvacet sídmím ... stavjeli si, ale fšecki bili stejní.

(...)

B: Tadi tidleti vesn'ice hdiš se vobrazovali, tak tadi jako Kirilofka, jako že tadi žil Kiril, a tam bøl Mefod'ej – Mefod'ejka, a tam bila Borisofka – Boris, aha... a bila Chlebofka tam dále, to bilo fšechni

eski vesn'ice... Tet' už Češi málohde sou... málohde sou Češi... už povimírali ti [...] starí . a mladí... už sou ruskí... Mi máme přítelki a – mluvjeji po

eski, nu jako mi, ne tak po

eski jako vi, ale mi už to máme fšecko lámaní ... A stejn'e nezapomíname, mezi sebou mluvíme tak, aha... a d'eťi taki tak.

(Děti taky mluví

esky?)

B: Jó, d'eťi taki mluvjeji po

eski. Sin žije ve mn'est'e, i cera jedna, a druhá cera tadidle n'íš f Cemdolin'e – fšecki mluvjeji po

eski... Sin se ženil na ruskej, ona taki fšecko rozumí a mluvit nechce... a už vnuki, tak taki... už máloco rozumí i nemluví – a pravnuki teprva. Či nechť'ejí nebo – já nevim... Sem přídou, d'eda jim spivá po

eski a von'i na to vivaleji vo

i!

Zdroje:

JANČÁKOVÁ, J.; JANČÁK, P.: *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*, Acta universitatis Carolinae, Philologica, Praha 2004.

СКОРВИД, С. С.; ТРЕТЬЯКОВА И. В.: «Тут жил Кирилл, а там - Мefодий...», или Чехи под Новороссийском // Язык. Сознание. Коммуникация. Вып. 38. М., 2009. С. 40–54.

СКОРВИД, С. С.; ПОЛЯКОВ, Д. К.: *О проницаемости грамматической системы в ситуации межъязыковой интерференции в говоре потомков чешских переселенцев на Северном Кавказе* // Исследования по славянской диалектологии. Вып. 16. М., 2013. С. 305–337

СКОРВИД, С. С.: *Говор потомков чешских переселенцев на Северном Кавказе как пример лингвоареального дрейфа* // Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов. Минск, 2013 г. Доклады российской делегации. М.: «Индрик», 2013. С. 554–568.

СКОРВИД, С. С.: *Говор чехов Среднего Прииртышья: генезис и своеобразие* // Вестник Омского университета. 2013. № 3 (69). С. 129–135.

СКОРВИД, С. С.: *Чешские переселенческие говоры на Северном Кавказе и в Западной Сибири* // Славяноведение. 2014. № 1. С. 44–58